

A szociáldemokrácia a kelet-közép-európai gazdasági átmenetben

NEMZETKÖZI TANÁCSKOZÁS BUDAPESTEN,
1992. MÁRCIUS 12-13-ÁN

FLEISCHER TAMÁS

Környezetvédelem és baloldaliság?

I. tézis

Nyugaton a környezeti mozgalmak a fennálló rend alapjait támadó rendszerkritikájuk mentén sok helyen összefonódtak a baloldali mozgalmakkal

A környezeti ideológiák az ipari társadalom eszmevilágát egészében támadják. A fejlett ipari technológia és a kívánatos emberi környezet konfliktusát szimbolikusan ebben a közegben talán a legjobban az antinukleáris mozgalmak küzdelmei fejezik ki, ahol egészen plasztikusan leképződik a két szembenálló félben két eltérő értékrend-

szer. Egyfelől egy technokratikus világkép, amely szerint mindazt, ami technikailag megvalósítható, meg is kell valósítani, és ennek a folyamatnak kell alárendelni a létrehozott problémák (későbbre halasztható) megoldását. A világképek megkérdőjelezzik az ilyen mértékű emberi önbizalomnak mind a jogosságát, mind pedig a célszerű voltát. Egyre nagyobb szerepet kap a közgazdaságilag nem érzékelhető, de emberileg belátható térben és időben érvényrejutó felelősség szerepe (globális összefüggések, jövő generáció jogai). Mindezek a jellemzők a verseny és vállalkozás típusú gazdálkodási formák helyett, de legalább mellett előtérbe hozzák a kooperáció és a gondoskodás eszméit.

Egy évszázddal korábban a termelésben résztvevő ember jogainak és szempontjainak figyelembevétele érdekében harcba indult szakszervezeti mozgalmak sok tekintetben hasonló értékűtközésben álltak a termelés szempontjaival. Némi anakronizmussal azt mondhatjuk, hogy az értékválasztás érvényrejuttatására kialakult két legfontosabb baloldali politikai irányzat a gyökeres szakítás illetve a fenntartható rendszer pártjai voltak. A formális jegyek hasonlósága alapján tehát akár besorolhatjuk a várható zöld palettát is e két kristályosodási pont köré, tehát egy, a meglévő rendszerrel radikálisan szakítani akaró „ökommunista”, és egy, a rendszer megreformálásában bízó „ökoszociál-demokrata” irányzatba.

2. tézis

A környezeti mozgalmak 5–6 évvel ezelőtti felívelése Magyarországon, és általában is a keleti tömbben vitathatatlanul összefonódott a társadalmi rendszer szétbontásával

Ami az összefonódás szimbolikáját illeti, nem lehet véletlen, hogy a keleti tömb országaiban, ahol egyáltalán nem az ipari társadalom meghaladása volt az időszerű kérdés, hanem az ipari társadalomon belül a központi irányításnak a piacgazdasággal való felváltása, ott a környezeti mozgalmak közül is a folyók visszafordítása, vagy a vízlépcső kérdése mozgatta meg a legnagyobb tömegeket. A nagy betontömbök és földtöltések, mint a gigantomania szobrai, vagy a beruházások teljes gazdasági irracionálisága sokkal jobban megtestesítették és kifejezték ezt a rendszert, mint az ugyancsak központosított, de finomabb technológiával manipuláló atomerőmű. Talán arra is érdemes felfigyelni, hogy az építkezés előrehaladásának viszontagságos története mennyire párhuzamosan haladt, – legalább is a magyar oldalon – a nagypolitika hullámzásaival. Az erőmű építésére vonatkozó nemzetközi szerződést számos sikertelen nekifutás után 1974 és 1977 között, tehát éppen a hatvannyolcas gazdasági reformok visszavételére törekvő keményvonalas vezetés időszakában sikerül kidolgozni és kormányfői, majd pártfőtítkári szinten aláírni. 1980 és 1983 között, egy politikailag enyhébb szakaszban az előkészületek szünetelnek, felülvizsgálat folyik, már-már kilátás van a szerződés felbontására is. Azután 1984–85 újra az építés és a politikai keményedés ideje. 1988–89-ben a vízlépcső a konzervatív és a reformkommunista szárny ütközőfelületévé válik, Németh Miklós éppen a vízlépcső építésének a leállításával demonstrálja elhatárolódását a Grósz-féle vonalvezetéstől.

A környezeti mozgalom ekkor még a politikai paletta szerint átfogja a konzervatív baloldaltól jobbra elhelyezkedő teljes spektrumot. Abban tehát hasonlítható a nyugati előképekhez, hogy a politikai rendszert kritizálókat tömöríti, itt azonban természetesen ez nem jelent baloldaliságot. Jobboldalinak azonban inkább csak a mából

visszavetítve nevezhetők ki a szereplők, mert a környezeti mozgalmi szerep idején Magyarországon ez még alig érvényesült. Viszont éppen az jellemezte a környezeti mozgalmakat itt, hogy a liberális/népnemzeti skála teljes spektrumát befogadta, és ez a nézetkülönbség nem okozott szakítást a mozgalmakon belül. Általánosabb keleti kitekintésben azonban mindenképpen éppen a környezeti mozgalmaknak a konzervatív-nacionalista nézetekkel harmonizáló jellegzetes megjelenéséről kell megemlékezni.

3. tézis

A kelet-közép-európai országok környezettudatos fejlődésére vonatkozóan mind Nyugaton, mind pedig magukban az érintett országokban számos illúzió alakult ki

Várakozások a környezeti mozgalmaknak a politikai változásokban betöltött szerepe alapján

Első várakozás: Mivel a változás előtt jelentős tömegek léptek fel Kelet-Európában a környezet védelme érdekében, mind Nyugaton, mind pedig az egyes országokon belül kialakult az a nézet, hogy ezekben az országokban korszerűen gondolkodó, környezettudatos tömegek vannak.

Első realitás: Már a változások közben világossá vált, hogy az úgynevezett szocialista országokban főleg azért váltak annyira jelentőssé a környezeti megmozdulások, mert az egyetlen, – legalább féllegitim – lehetőséget jelentették arra, hogy az emberek kifejezzék a rendszerrel szembeni elégedetlenségüket. Amint lehetőség nyílt arra, hogy közvetlen politikai mozgalmak, pártok alakuljanak, nagyon sokan azok közül, akik a legnagyobb hullám idején a környezeti mozgalmakhoz csapódtak, eltávoztak a különböző pártokba.

Második várakozás: Még mindig maradt az a remény, hogy a környezeti mozgalmakat megjárt aktivisták, akik közül sokan jelentős szerepet töltenek be a legnagyobb pártoknál is „zölddé” teszik a pártok célkitűzéseit, az egyes pártok által támogatott gazdaságpolitikákat.

Második realitás: A vadonatúj pártoknak saját profilra volt szükségük, és ehhez azokat a jegyeket, célokat keresték, amellyel markánsan képesek megkülönböztetni magukat a többiektől. Erre nem volt alkalmas a környezeti problémakör, itt ugyanis a jelszavak szintjén csak ugyanazt lehetett mondani: mindenki a környezet védelme érdekében lépett fel. Az egyes pártoknak a választások előtt kialakított környezeti programjavaslatai sokszor jobban illeszkedtek egymáshoz, mint a saját pártprogramon belüli gazdasági programrészekhez. A figyelem inkább azokra a kérdésekre irányult, amiben konfrontálódni lehetett, ezért a környezet csak marginális szerepet kapott.

Várakozások a rendszerváltás során felszínre került problémák alapján

Harmadik várakozás: Számos olyan, szocialista országok közötti, környezetszennyezési probléma került felszínre, amelyről korábban, amíg a nyilvánosság valamennyi érintett országban szigorúan kontrollált volt, senki nem beszélt, és aminek az említése politikai okokból gyakran még szűkebb szakmai szinten is tabunak számított. Az országhatáron átfolyó vizek és az országok között átterjedő levegőszennyeződés

mellett ide sorolható a határ közelébe telepített nukleáris erőművek problémája, a közös határfolyók kihasználása, de szélesebb értelemben a szovjet laktanyák hátrahagyott szennyezésének az ügye is. Várható volt, hogy az ilyen típusú ügyek tömeges publicitása magára vonja a figyelmet, és a környezet – tudatosabb gondolkodás irányába hat.

Harmadik realitás: A szovjet blokk országainak, ezen belül nemzetiségeinek, népcsoportjainak egymás közötti kapcsolatát döntő mértékben uralják a feléledt nemzeti ideológiák, nacionalizmusok. A környezeti konfliktusok alárendelődnek ennek a kérdésnek, és gyakran aszerint kapnak szerepet, kisebb vagy nagyobb súlyt, hogy mennyire használhatók fel alátámasztó érvelésként nemzeti huzakodáshoz.

Negyedik várakozás: A nyugati minta hatására várható volt, hogy komoly szerepet fog játszani a környezet felé fordulásban a minőségi élet iránti vágy.

Negyedik realitás: Ezzel szemben ezt a tendenciát elnyomják az éppen ellenkező irányok, az anyagiasság előtérbe kerülése. Szegényebb rétegekben a megélhetési nehézségek nem engedik érvényre jutni a minőség iránti igényeket, míg a módosabb rétegek esetében a vállalkozási küzdelmek indokolják az anyagi igényeket.

Ötödik várakozás: Nem csak a nemzetközi jellegű, már emlegetett információk, de általában az információk és adatok szabadabbá válása nyomán kialakult az a várakozás, hogy ennek birtokában mintegy ki fogja követelni a lakosság a környezetünkkel való törődést.

Ötödik realitás: Éppen a bőségebb információáramlás következtében a harsányabb politikai töltetű nyilvánosság elnyomja a környezettel kapcsolatos tényeket. Kiderült, hogy az információk kiválasztása, szűrése is másképp működik, mint ahogy azt előzetesen feltételeztük: a környezeti információkra való odafigyelés maga is megkíván bizonyos előzetes környezettudatosságot.

Várakozások a piac mítosza alapján

Hatodik várakozás: egy nyugati, inkább baloldali és „zöld” lelkesedés a keleti tömb országaiban éppen a piac hiányára alapozott, vagyis abban bízott, hogy itt még el lehet kerülni a kapitalizmusnak az általuk kritizált visszasságait és csapdáit, és kialakítható egy műhely a globális világproblémák új típusú megoldására.

Hatodik „realitás” – egyben hetedik várakozás: A keleti blokk országaiban az emberek 40 (70) évet éltek kísérleti társadalomban. A kísérlet sikertelen volt, és most nem tűnik túl vonzó perspektívának újabb kísérletbe fogni, különösen, amíg magunk előtt látható néhány fejlett ország megvalósult példája és életszínvonala. Kialakul tehát egy érvelés: előbb a létező kapitalizmus nivójára lenne jó eljutni, azután kísérletezni egy jobbal. Függetlenül attól, hogy logikailag belátható, hogy nem követheti mindenki (Kína, India stb. hat milliárd ember) a mai nyugati fogyasztási modellt, Kelet-Európában a szociológiai realitást a remény határozza meg: a

Hetedik várakozás, azaz a remény abban, hogy azért talán az európai országoknak, (de legalább három országnak, (de legalább Nekünk)) sikerül bejutni a fejlett „klubba”. E hetedik várakozásnak a részét képezi a piac mítoszába vetett hit. Ez visszavehető korábbi illúziókra és egyszerűsítésekre: „mindennek a szovjetek ittléte az oka”, „mindennek az egypártrendszer az oka”, „mindennek a tervgazdaság az oka” stb.

Hetedik realitás: Ahogy sorra omlottak össze ezek a tartópillérek, rá kellett ébredni, hogy itt maradtak viszont a negyven év alatt strukturálisan beágyazódott előfeltételek és gondolkodásmódok. Az ennél is nagyobb meglepetést azonban az okozta, hogy ennek „meghaladására” a politika a még régebbi múltból felbukkanó előképeket és mintákat rángatta elő, amelyek viszont inkább távolítanak Európától, mintsem közelebb vinnének hozzá.

Záró megjegyzés: gyökérkeresés, vagy kisajátítási kísérlet?

Végül óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy a pártfrontok rávetítése nem jelenti-e a környezeti mozgalmak kisajátításának a kísérletét? Azaz, baj-e a környezetre nézve, ha megpróbálja valamelyik párt kisajátítani?

Az egyik reakció persze az lenne, hogy nagy baj, ha „már ezt is pártszemüvegen nézik”. Másrészt viszont, visszautalva arra a gondolatra, hogy a környezeti kérdések háttérbeszorulását részben az is okozta, hogy a pártok megkülönböztetődése, önképének és profiljának kialakítása szempontjából ezek a kérdések súlytalanná, érdektelenné váltak, azt is mondhatjuk, hogy a kisajátítás kísérlete talán pozitív hatással is járhat, ugyanis újra jobban ráirányíthatja a kérdéskörre a figyelmet.

A szociáldemokrácia a kelet-közép-európai gazdasági átmenetben

NEMZETKÖZI TANÁCSKOZÁS BUDAPESTEN,
1992. MÁRCIUS 12-13-ÁN

AZ MSZP ORSZÁGOS ELNÖKSÉGÉNEK KIADÁSA 1992

SZOCIÁLDEMOKRATA MŰHELY

**A szociáldemokrácia
a kelet-közép-európai
gazdasági átmenetben**